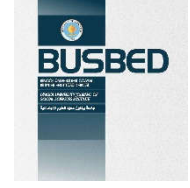

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 24.05.2022
Kabul Tarihi : 17.10.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1120803>

AHMED-İ HANÎ'NİN ESERLERİNDE YÖNETİCİLİK ALGISI VE YÖNETİCİLERE BAKIŞI

Hakan KAYA¹

ÖZ

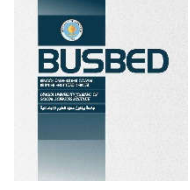
İslam âlimleri dini konularda topluma rehberlik ederken, toplumu ilgilendiren sosyal ve siyasal meselelerde de önemli fikirlere sahip olmuş ve bu meselelere çözüm odaklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu bağlamda 17. yüzyılın önemli âlim, mutasavvıf ve düşünürlerinden Ahmed-i Hanî, kaleme aldığı eserlerde yöneticiler hakkında önemli noktalara temas etmiştir. Çalışmada 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde Hanî'nin gözlemleri ve kaleme aldığı eserlerde devlet idarecilerine bakışı ele alınmıştır. Ahmed-i Hanî, görevi gereği Bayezid sancağında yerel beylerle etkileşimde olması nedeniyle yerel idarecilerin yönetim mekanizmasında durumlarını gözleme imkânını bulmuştur.

Bu çerçevede Hanî, bir yöneticide olması gereken özellikleri eserlerinde ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir, buna göre yöneticinin temel özellikleri arasında adalet, hamiyet ve cesaret sahibi olmak gibi hasletler yer almalıdır. Hanî, eserlerinde genellikle yöneticilerin insanlara karşı merhametli olmadıklarını ve adil davranmadıklarını dile getirmektedir. Ancak Ahmed-i Hanî her zaman yöneticilere karşı olumsuz bir tavır sergilememiştir. Eserlerinde bazen övdüğü, hakkında methiyeler yazdığı yöneticiler de olmuştur. Bu çalışmada Ahmed-i Hanî'nin eserlerindeki yöneticilik tasavvuru ve dönemin idarecilerine bakışı tarihsel kaynaklar bağlamında ilmî sınıftan bir kişi olması itibariyle ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âlim, yönetici, adalet, merhamet, halk.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hakankaya0404@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8904-965X>

Article Type : Research Article
Date Received : 24.05.2022
Date Accepted : 17.10.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1120803>

THE PERCEPTION OF ADMINISTRATION IN THE WORKS OF AHMED-İ HANİ AND HIS VIEWS ON THE ADMINISTRATORS

Hakan KAYA¹

ABSTRACT

While Islamic scholars were guiding the society in religious matters, they also had important ideas on social and political issues that concern the society and developed solution-oriented approaches to these issues. In this context, Ahmed-i Hani, one of the important scholars lived in the Ottoman Bayezid province, mystics and thinkers of the 17th century, touched on important points about the rulers in his works. In this study Hani's observations from last the second half of the seventeenth century to the beginning of the eighteenth century, as well as his views on state administrators in his works, are reviewed. As a consequence of his interactions with the local lords in the Bayezid sanjak as part of his responsibilities, Ahmed-i Hani was able to observe the condition of the local administrators in the management mechanism.

In the fact that, Hani mentioned the characteristics that a ruler should have in his works in detail, and stated that the main characteristics of a ruler should be justice, compassion and courage. Hani, states in his works that rulers are not very merciful to people and they do not act justly. However, Ahmed-i Hani did not always have a negative attitude towards the rulers. There were also local gentlemen whom he sometimes praised and wrote eulogies about in his works. In this study, the perception of management in Ahmed-i Hani's works and his perspective on the rulers of the period will be discussed in detail in the context of historical sources.

Keywords: Scholar, administer, justice, mercy, people.

¹ Assistant Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, hakankaya0404@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8904-965X>

1. GİRİŞ

Hız Muhammed'in Medine'de teşkil ettiği devlet idaresi onun vefatından sonra kısa bir süre içerisinde Arap Yarımadası, Filistin, Irak gibi geniş coğrafi bölgelere yayıldı. İslam Peygamberi bir hükümdarın sahip olduğu bütün yetkileri elinde bulunduruyordu (Hamidullah, 2015; 168-169). Hz. Peygamber'in vefatından sonra Halifeler devlet başkanlığı yetkisiyle camide namaz kıldırarak gibi ikamet ettikleri merkezden devleti idare yetkisine sahiptiler. İslam âlimlerince model olarak kabul edilen sahabeler hakkında Hz. Peygamberin şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “*Adil hükümdar, başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah'ın gölgesinde bulunacaktır*” (Buhari; 1/234).

İslam toplumunda düşünürlerin devlet yönetiminin temel hususları üzerinde ciddi tartışmalar yürüttükleri bilinmektedir. Bu çerçevede kimi âlimler devletin yönetim biçimini Kur'an ve Sünnet çerçevesinde ele alırken, Yunan felsefesinden etkilenen kimi âlimler de “ideal devlet”in, “ideal toplum”un nasıl olması gerektiği üzerinde ciddi münazaralarda bulundular (Farabi, 2011; Şirvani, 1965; 17). Bu eserlerde ideal bir toplumun nasıl gerçekleştirilebileceği hakkında tartışmalar yanında kâmil (olgun, ehil) bir yöneticinin sahip olması gerektiği yetenek ve nitelikler de ele alınmıştır. Örneğin 9. yüzyılda İbni Ebi'r-Rabi'nin kaleme aldığı *Sülûk'ül Melik fi Tedbir'il Memâlik* adlı eseri bu konu ile ilgili en eski kaynaklardan biridir. Eserde bir hâkimin Allah'tan korkması, kusursuz bir huya sahip olması, karar vermeden önce bütün delillerin önünde olması, doğru kararı verme sırasında hiçbir şeyden korkmaması, adil olması ve yetimlerin mallarını büyük bir titizlikle muhafaza etmesi gibi hasletlere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır (Şirvani, 1965; 43). Farabi, erdemli şehrin yöneticilerinin sıradan insanlar olamayacağı, yönetici olan kişinin yaratılış itibarıyla bu yeteneğe sahip olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Ona göre yönetici olan kişinin doğuştan sahip olduğu on iki özelliği bulunmaktadır. Eksiksiz bir bedene sahip olması, anlama kabiliyetinin yüksek olması, iyi bir hafızaya sahip olması, zeki olması, doğruluğu esas alması ve adaletli davranması, cesaretli davranması gibi özellikleri bunlardan bazısıdır (Farabi, 2011; 102).

Farabi'de olduğu gibi Nasîreddin Tusi de toplumu mutluluğa ulaştıracak ideal esaslar üzerinde durmaktadır. Tûsî'ye göre devlet yönetimi hikmet esasına dayanmalıdır. Bunun gerçekleşmesi için de yöneticinin temel niteliklere ve erdemlerine sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda Tûsî devlet yönetiminde sevgi, adalet ve dostluğun temel kaideler olduğunu dile getirmektedir (Gafarov, 2012; 442-445). Hükümdar ve devlet kavramlarının iç içe geçmesinden dolayı bu istihlamlar birbirinin yerine kullanılabilmiştir. Devlet yönetiminde hükümdarın gerekliliğine vurgu yapılmakta ve devlet insan bedenine benzetilmektedir. Farabi birinci sırada kalbi esas almış ve bedeni idare eden amir bir organ olarak kalbe benzetmiştir. Devamındaki idareciyi de ona yardımcı olan beyin misali ikinci sıraya yerleştirmiştir. (Korkut, 2015; 300). İslam düşünürlerinin görüşlerinden anlaşılacağı devlet-hükümdar ilişkisi insan-kalp ilişkisine benzetilmektedir. İnsan için kalp nasıl olmazsa olmaz bir organ ise, devlet için de hükümdar olmazsa olmaz bir unsurdur (Yumuk, 1978; 264).

Bir padişahın hangi temel özelliklere sahip olması gerektiği meselesi birçok İslam düşünürü tarafından ele alınmıştır. Örneğin, Nizamü'l Mülk *Siyasetname* adlı eserinde padişahın her zaman müteyakkız (uyanık) yani halkının durumlarını araştırıp onlardan haberdar olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. “*Hükümdar böyle yapmaz ise şanına noksan gelir ve halk bunu onun gafil, ihmalkâr ve gaddar biri olduğuna yorarak: Memlekette yolsuzluk, bozguncululuğu alıp başını gitmesi padişahın umurunda değil.*” der. “*Şayet padişah, olan bitenden haberdar da tedbir almıyorsa zulme rıza gösterip zalimlere ortak olur; yok eğer haberdar değilse ahmak, aymaz, kara bir cahildir. Bu iki itham da hoş değildir*” (Nizamü'l Mülk, 2017; 85).

İslam düşünürleri toplumlarının önde gelen şahsiyetleri olmaları itibarıyla toplumsal hayatı etkileyen meselelerde etkili fikirler ortaya koymuş ve toplumsal problemlerde önemli çözüm yolları bulmaya çalışmışlardır. İslam âlimleri genellikle devlet politikalarına müdahil olmamış, toplum hakkında beyan ettikleri fikirlerinden dolayı devlet yöneticileri tarafından pek hoş karşılanmamışlardır. Örneğin, Emevilerin *Ehl-i Beyt'e* karşı olan baskılarına karşı Ebu Hanife, Emevi yöneticilerini ciddi anlamda eleştirmiştir. Emeviler bu baskıları sonucu İslam âlimleri nezdinde ciddi itibar kaybına uğramış, bunu telafi etmek amacıyla dönemin âlimlerine memuriyet teklif etmişlerdir. Ebu Hanife'ye de memuriyet teklif edilmiş, ancak bütün ısrarlara rağmen bunu kabul etmeyen Ebu Hanife'ye hapsedilmiş ve işkence görmüştür (Uzunpostalcı, 1994; 131-138). Aynı şekilde İmam-ı Şafîî de Abbasilere karşı bir isyan tertiplemeyle suçlanmış ve idam edilmekten zorlukla kurtulabilmiştir (Aybakan, 2010; 223-233).

İran coğrafyasında adalet ve yönetimle ilgili felsefi bir geleneğin bulunduğu da hatırlanmalıdır.¹ Nitekim bu gelenekte sıklıkla zikredilen karakterler dikkat çekmektedir. Bu çerçevede İran hükümdarlarından ve adaletle anılan *Nuşîrevan-ı Adil*, ahlak ve nasihat kitaplarında bazı hikâye ve mesnevilere konu olmuştur. Daha çok adil sıfatıyla öne çıkan *Nuşîrevan-ı Adil* bir hükümdar olarak tarihte yer almış, başarılı bir devlet adamı olduğu için

¹ Hint siyaset felsefesinin İran üzerinden İslam sultanlıkları ve bu manada Osmanlı'ya taşınması ve “daire-yi adliye” şeklindeki formülasyonun ayrıntılı tasviri için bkz: Ercan Gümüş, “18. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Adalet Dairesi/Daire-yi Adliye Mefhumunu Resmetmeye Dair Bir Deneme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 2, Ed: Kürşat Özdaşlı vd., Gece Akademi, Ankara, 2019, ss. 307-330.

devlet kelimesiyle birlikte yad edilmiştir (Albayrak, 1995; 255). Sadi-i Şirazi'nin Gülistan'da anlattığı hikâyede bir kardeşin padişah hizmetinde olan diğer kardeşe ait "Kişinin kendi eliyle tahsil ettiği kuru ekmeği huzurla yemesi başkasının emri altında altın kemer, altın kılıç takıp makam sahibi olmaktan evladır" sözünü aktarması idareciliğin zorluğu açısından oldukça önemli olduğu söylenebilir (Sadi-i Şirazi; 131).

Buradan hareketle Farabi ile İbn Haldun'un devlet mefhumu ve devlet yöneticileri hakkında birtakım hususlara temas ettikleri bilinmektedir. Bu noktada İbn Haldun devleti yöneten hükümdar hakkında bazı bilgiler vermiştir. Buna göre hükümdar, müdafaa suretiyle herkesi düşmana karşı himaye etme ve insanların birbirlerine olan saldırılarını engelleme görevi bulunmaktadır. Hükümdar ortaya koyacağı bağlayıcı ve caydırıcı kanunlarla bu saldırıları önleme görevi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra hükümdarın denetleme yetkisi olmasından dolayı çarşı-pazar kontrolünü sağlam yapması gerekmektedir. Burada eksik ölçünün ve yanlış tartının önüne geçerek hile ve kalpazanlığın önüne geçerek halkın devlete olan güvenin tesisine çalışması vazifesi bulunmaktadır. Bu görevleri yaparak alışverişe dair güveni sağlar ve paranın değerinin korunmasını yapar. Hükümdar bütün bu görevleri yapması neticesinde halk görevini suiistimal edenlere ve kötü emel sahiplerine karşı korunmuş, padişahın şan ve şöhreti muhafaza edilmiş olur (İbn Haldun, 2011; 482).

Farabi de devletin-yöneticilerin-halkın özellikleri ve birbirleriyle olan ilişkisi üzerine derin analizler yaptığı görülmektedir. Farabi, hükümdar/yönetici olacak kişinin tam ve eksiksiz bir bedene, kendisine söylenen her şeyi anlama ve idrak etme, iyi bir hafızaya sahip olma, uyanık ve zeki olma, bilgi edinmeyi sevme ve buna sabır gösterme, doğruluğu esas alma, doğru kişileri sevme; yalan ve yalancılardan uzak durma, adil olma ve adaletli kişileri sevme, cesaretli olma gibi temel özellikleri taşıması gerektiğini belirtmektedir (Farabi, 2011; 105).

Osmanlı Devleti'nin erken dönemine dair çalışmalarda bu dönem düşünürlerinin idarecilere daha önceki İslam düşünürlerinin fikirlerinden beslenerek telkinlerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda ilk dönem dervişlerden Sarı Saltuk'un Osman Bey'e adil olmasını, taraf tutmamasını, yoksulun ahını almamasını, tebaasına kötü davranmamasını, kadı ve valilerini denetlemesini tavsiye ettiği belirtilmektedir (İnalçık, 2006; 72). Daha sonraki dönemlerde de yöneticilerin adil olmaları konusunda benzer görüşlerin dile getirildiğini söyleyebiliriz.

16. yüzyılın sonlarına doğru devletin sosyo-ekonomik durumundaki değişimler yöneticilerin bir dizi önlemler almasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin merkezi yapısının zayıflaması taşradaki devlet idarecilerinin halka karşı tutumlarının sertleşmesine neden oluyordu. Osmanlı'da merkezi otorite sarsıldığı dönemde padişah tarafından *adaletnameler* yayınlanmaktaydı ve bu surette problemlerin bu şekilde kontrolüne çalışılmaktaydı. 16. yüzyılın sonlarına doğru III. Mehmed'in, taşrada bulunan idarecilerin reayaya karşı tutumlarından dolayı onları şiddetli cezalarla cezalandıracağına dair *adaletnameler* göndermesi Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durumu izah etmektedir (İnalçık, 2014; 324-326).

Aziz Efendi ve diğer bazı düşünürler 17. yüzyılda meydana gelen siyasal ve ekonomik problemleri "devlet mekanizmasının bozulması, yöneticilerin asli görevlerini yapmaması, rüşvetin yaygınlaşması, reayanın bozuk niyetleri, kul taifesi ve tımarlıların bozulması ve yöneticilerin reayaya karşı sert tutumları" gibi ifadelerle tanımlamaktadır (Aziz Efendi, 1985; 38-41; Öz, 2013; 60-102). Devlet yöneticilerinin *kanun-ı kadime* geri dönmesi gerektiği vurgusu yapılmaktadır. 17. yüzyılın önemli âlim, mutasavvıf ve düşünürlerinden Ahmed-i Hanî de kendi döneminin parlak bir İslam âlimi olarak öne çıkmıştır. Ahmed-i Hanî dini meselelere İslami esaslar çerçevesinde çözüm önerileri geliştirdiği gibi sosyal ve siyasal meselelerde de toplumun dinamiklerini dikkate alarak önemli noktalara temas etmiştir. Hanî, eserlerinde yöneticinin adalet, himmet (gayret), cesaret gibi özelliklerini açıkça dile getirmiştir.

Ahmed-i Hanî, görevi gereği Bayezid sancagında yerel beylerle bir etkileşim içindeydi. Bayezid sancakbeyinin kâtipliğini yapması, yerel yöneticileri tanıması açısından oldukça önemliydi. Ahmed-i Hanî yöneticileri yakından gözlemlemesinden ve tecrübelerini nakletmesinden anlaşıldığı kadarıyla yanında bulunduğu yöneticiler, yöneticilik vasıflarından yoksundu. Yöneticiler ile ilgili algısının olumlu olduğu söylenemez. Nitekim Hanî yöneticilerin halka karşı çok merhametli olmadıklarını ve adaleti sağlıklı bir şekilde yerine getirmediğini iddia etmiştir. Örneğin sancakbeyinin av sahnesindeki tasvirinde adalet mekanizmasının olmayışından bahsetmektedir. Bu nakle göre yöneticiler avladıkları hayvanların leşlerini/ölülerini fakirlere verirken, canlı olarak ele geçirdiklerini kendilerine alırlardı (Ahmedî Hanî, 1968; 277). Bu nakil adil yönetim ilkesine uymamaktadır. Hanî'ye göre bir padişahın/hükümdarın/yöneticinin en temel özelliğinin adil olmasıdır.

Ahmed-i Hanî, yöneticilerin ateş misali çevrelerine verdikleri zarara da değinmiştir. Bu meyanda çok hiddet ve sinir sahibi olanlara fazla yaklaşılmamasını salık vermiştir. Ahmed-i Hanî yöneticilere dair kimi düşüncelerini *Mem û Zîn* adlı eserinde açık bir şekilde dile getirmektedir (Ahmedî Hanî, 1968; 411). Hanî burada Mem'in bir bey kızı Zin'e olan aşkını, bu aşk karşısında beyin tavrını ve beyin adamı olan Bekir'in Mem'e karşı olan engelleyici tutumunu veciz bir şekilde ifade etmektedir. Beyin ve yardımcılarının Mem'e karşı takındıkları haksız tutumları ve dolayısıyla Mem'in yaşadığı hazin son, Ahmed-i Hanî'nin beylere olan bakışımı göstermektedir. Ancak Hanî her zaman yerel beylere karşı olumsuz bir algıya sahip değildi. Hanî'nin eserlerinde hoşnut kaldığı, hakkında methiye ve mersiye yazdığı yerel beyler de bulunmaktadır. Methiye yazdığı kişilerden biri Bayezid

sancakbeyi Muhammed Pürbelali'dir. Divanında Muhammed Pürbelali'nin cesaretli, adaletli ve himmet sahibi olması gibi özelliklerinden övgü ile söz etmekte ve adaletle hükmettiğini dile getirmektedir. Bu çalışmanın devamında Ahmed-i Hanî'nin eserlerinde yöneticilik algısı ve zamanın yöneticilerine olan bakış açısı tarihi kaynaklar bağlamında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Ahmed-i Hanî'nin yaşadığı dönemde (1651-1708) Bayezid sancağında çok sayıda kişi sancakbeyliği yapmıştır. Sancakbeyleri arasındaki mücadelenin meydana getirdiği istikrarsızlığın şairin şiirlerine de yansıdığı söylenebilir. Azledilen sancakbeyinin görevi bırakmak istememesi yurtluk-ocaklık statüsüyle yönetilen Bayezid'in yönetici ailesinden olan beyler arasındaki çatışmanın daha da büyük zararlar doğurmasına neden olmuştur. Örneğin Eleşkird eski sancakbeyi olan Mirza Bey 1102/1692 senesinde Bayezid sancakbeyliğine atanmış ancak Bayezid mevcut sancakbeyi İbrahim Bey bu durumu kabullenmeyerek Mirza Bey'e direnmiştir. Bu durum Kars beylerbeyine iletilmiş, İbrahim Bey direnmeye devam ettiği taktirde Kars beylerbeyinin bunu engellemesi gerektiği merkezi hükümetçe emredilmiştir (BOA, A.DVNS.MHM.d, Defter No. 100; 142) Osmanlı Devleti ile İran arasında bir sınır sancağı olan Bayezid, bulunduğu konum itibarı ile büyük bir önem taşımaktaydı. Sancak yurtluk-ocaklıkla yönetilmekte olup, sancağa atanan Kürt beyleri *ocakzade* ailesinden gelmekteydi (Kaya, 2016; 17-26; Kaya, 2020; 20-35). Bayezid'in sınırda olması nedeniyle Osmanlı için bu sancağın önemli bir kale ve uç garnizonu görevini gördüğünü söyleyebiliriz. Bu sancakta bir sancak beyi kâtibi olan Hanî'nin hayatı ve yöneticiler ile ilgili algısına yoğunlaşılacaktır.

2. Ahmed-i Hanî'nin Hayatı

Abdullah Varlı, Ahmed-i Hanî'nin babası Molla İlyas'ın, 1035/1626 tarihinde Bayezid sancağında bulunan Sinaniye Medresesi'ne müderris olarak atandığını ifade etmektedir. Varlı, Molla İlyas ve çocuklarının, Molla Kasım gibi, müderrislik ve kadılık görevini yaptıklarını da dile getirilmiştir (Varlı, 2008; 18-19). Ulema bir aileden dünyaya gelen Hanî doğum tarihini Kurmanci Kürtçesi'nde kaleme aldığı *Mem û Zîn* adlı eserinin sonuç bölümünde şu ifadelerle açıklamaktadır:

Zira ne zaman gizli âlemden çıkıp doğdu

Tarih "bin altmış bir" yılını gösteriyordu

Görüldüğü üzere, Ahmed-i Hanî 1061/1650-51 tarihinde dünya geldiğini kaydetmiştir. Buna karşın Hanî'nin hayatı hakkındaki bilgilerin sınırlı olduğu belirtilmelidir. Hanî'nin, 15-16 yaşlarında Bayezid sancakbeyinin divan kâtipliği yaptığı anlaşılmaktadır (Ahmedî Xanî, 2014; 14). Bazı araştırmacılar Hanî lakabından dolayı onu Hanîyan aşiretine, bazıları ise onu Bayezid yakınlarındaki Han köyüne izafeten kullandığını ifade etmektedir (Muhammed Emin Zeki Beg, 2013; 310). Ancak neredeyse bütün araştırmacılar onun Bayezid'de dünyaya geldiği noktasında müttetikler (Resul, 2007; 41; Gecit, 2013; 129). Xanî ilk eğitimini abisi Molla Kasım'dan almış ve sonrasında Bayezid, Urfa, Ahlat ve Bitlis gibi farklı sancak ve vilayetlerde öğreniminde devam etmiştir. Ahmed-i Hanî *Mem û Zîn*, *Nubihara Pûçukan*, *Akîde-i îman* ve *Divan* gibi eserler kaleme almıştır (Gecit, 2013; 130-131). *Mem û Zîn*'in yazma tarihi ise 1695 tarihinde kaleme alındığını söyleyebiliriz.

Bu yıl ise artık kırk dört yaşına girmiştir

O günahkârların önderi haline gelmiştir

Mem û Zîn adlı eserin ana örgüsünde karşılaşılan hikâyesi çok eski tarihlerden bu yana "Memê Alan" adıyla Kürtler arasında yaygın olan destana dayanmaktadır. Ahmed-i Hanî mitolojik öğeler barındıran Memê Alan destanından mülhem konuyu kendi çağına uyarlamış ve bu itibarla özgün bir eser meydana getirmiştir. Böylece destanın kaybolması engellenmiş ve Kürt edebiyatına önemli bir eser kazandırılmıştır (Ahmedî Xanî, 1968; 11) Ahmed-i Hanî'nin ölümü ise *Tare Hanî ila Rabbihi (Hanî Rabbine uçtu)* ifadesinden hareketle H. 1119/1707-1708 yılına götürülmektedir (Resul, 2007; 42-48; Varlı, 2008; 19). Ahmed-i Hanî'nin "Divan" isimli eseri farklı zamanlarda kaleme aldığı şiirlerinin daha sonra bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş, ilim ve edebiyat çevrelerince muhafaza edilmiştir. İlk olarak Mela Mehmûdê Beyezîdî (1799- 1867) Hanî'nin 25 adet şiirini yetmiş sayfalık *Divançe* ismi ile Hanî'nin divanında toplamıştır. Âlim, mutasavvıf ve düşünür/filozof olarak kabul edilen Ahmed-i Hanî kaleme aldığı eserlerde inceleme konusu siyaset tavsiyelere yer vermişti ve bu meyanda yöneticilerin vasıflarına, sahip oldukları güç ve kudreti yanlış kullanmalarından ve merhametsizlikleri durumunda sebep olabilecek yıkımlara değinmişti. Bununla beraber o, yöneticilerin bahsetmekle birlikte, adil, cesur ve himmet sahibi olanlarını da övgüyle ele almıştır (Ahmedî Xanî, 2014; 129).

3. Ahmed-i Hanî'nin Yöneticilik Algısı ve Yöneticilere Bakışı

17. yüzyılın önemli âlim, mutasavvıf ve düşünürlerinden Ahmed-i Hanî'nin kendi döneminin mühim bir İslam bilgini olarak öne çıktığını söyleyebiliriz. Hanî çocukların eğitimi için Arapça-Kürtçe manzum sözlük olarak hazırlanmış olduğu *Nûbara Bıçûkan/Küçüklerin İlkbaharı* adlı eserinde kişinin sahip olması gereken en temel özelliğin doğruluk olduğunu belirtmektedir. Bu hasletin/özelliğin idareci olmak isteyen her kişide bulunması gerektiğini vurgulamaktadır (Ahmed-i Hanî, 2016; 52-53). Çünkü Hanî, doğruluğun İslami bir hassasiyet olduğunu, ne kadar zor koşullar da dahi yalanın hiçbir şekilde yalana tenezzül edilmemesini dile getirmektedir. İleride izah edileceği üzere Ahmed-i Hanî'nin adil, adalet ve doğruluk kavramları üzerinde sıklıkla durmuş ve bu özelliklerin bir yönetimin temel esasları olduğunu beyan etmiştir.

Yalan ve hilaf söyleme, seni paramparça dahi etseler

Bey, padişah ve muteber olmak istersen eğer

Bu çerçevede Hanî; tevhid, iman-amel ilişkisi, taklidi iman, büyük günah işleyen kişinin durumu, hesap günü, kişinin ameli ile ilgili meseleleri ihtiva ettiği *Akîde-i İman* adlı eserinde dört halifeyi ve özelliklerini sayarken onların faziletli, cömert, cesur ve âlim kişiler olduğunu dile getirerek Hz. Ali hakkında bazı ifadeler yer vermiştir (Ahmed-i Hanî, 2016; 106-107). Hanî imam (yönetici) olan kişinin çok yönlü kişiliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Bundan ötürü cesaret ve ilim konularında öne çıkan Hz. Ali'nin yöneticiler için uygun bir örnek olduğu ifade edilerek Hz. Ali hakkında şu ifadeler yer verilmiştir:

Bunların ardından gelir Sahib-i Zülfikar

Düldül süvarisi ol şah-ı nâmdâr

Hanî, divanında yöneticinin adalet, himmet (gayret), cesaret gibi özelliklerini açıkça dile getirmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Hanî'nin ele aldığı idarecinin sahip olması gereken temel hususların Gazali gibi daha önceki İslam düşünürlerinin sıklıkla dile getirdiği özelliklerle paralellik göstermektedir. İmam Gazali'nin doğrudan ve abartılı niteliklerden uzak olarak Muhammed b. Melikşah'a yazdığı *El-Nasihât/Nasihâtü'l Mülük* adlı eserde, sultan tarafından izlenen siyasetin üstü örtülü eleştirildiği kabul edilmektedir (Laoust, 2016; 172). Burada yöneticilere dair nasihatler aktarılmıştır ve ayrıca hükümdarın akıl, bilgi, nüfuza nazar, i'tidal, mertlik, tebaasına karşı muhabbet, ileriye görmek, kuvvetli bir iradeye sahip olmak gibi özellikleri taşıması gerektiğini vurgulamıştır (İmam-ı Gazâlî, 2017; 28-52; Şirvani, 1965; 108). Benzer bir durum Sadi-i Şirazi'de de mevcuttur. Sadi Şirazi *Gülistan*'da adalet, reaya, mazlum, zalim ve şura kavramlarının yanı sıra Nuşirevan-ı Adil ve Harun Reşid ile ilgili çokça hikayelere yer vermiştir (Sadi-i Şirazi,?; 115, 128, 132). Buraya kadar ele alınan örneklerde görüleceği üzere Ahmed-i Hanî de Farabi, Gazali ve İbn Haldun gibi İslam düşünürlerin benzer şekilde yöneticilerin taşıması gereken hususlar noktasında hemfikirdirler.

Adil olan hükümdara itaat edilmesi İslam'ın temel esası olarak görülmüş ve bu durum ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Ayrıca zalim yöneticilerden uzak durulması ve bunlarla bir arada bulunmanın zararları vurgulanmıştır (Havva, 1990; 160-161). Bu çerçevede Hanî, kendisi ile aynı dönemde yaşamış ve Bayezid sancakbeyi olan Muhammed Pürbelali hakkında bir methiye yazmıştır. Arşiv kayıtlarında Hanî'nin bahsettiği Mir Muhammed hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde sancakbeyliği yapmış beylerin sık sık görevlerinden azledildiği görülmektedir. Yöneticilerin kendilerine ait olan fiillerini gerçekleştirme kabiliyetine sahip olması ve yardımcı organları ile ilgili herhangi bir iş yaptığında bunu rahat bir şekilde icra etmesi gerekmektedir. Hanî, yeri geldiğinde iyi yöneticilerin olduğunu ve bunların halk nezdindeki yansımalarının nasıl olduğunu eserlerinde dile getirmiştir. Aşağıdaki dördlüklerde görüleceği üzere Ahmed-i Hanî, sancakbeyi Muhammed Pürbelali'nin bedensel özelliklerini tasvir etmektedir (Ahmedî Xanî, 2014; 125-126) .

Mirler arasında ünlü mir, namlı

Beyaz atın binicisi ince mızraklı

Yüksek boylu, yayılmış kanath

Serhatların Padişahı nerede?

Kim gördü böyle soylu bir zatı?
Hoş dilli ve düzgün vücut hattı
Elinde bütün dünya zayıf kaldı
Serhatların Padişahı nerede?

Devvânî devlet kademelerinde yer alan dört sınıftan birinin âlimler olduğunu, âlimlerin siyaset mekanizmasıyla birlikte adalet kurallarını oluşturduğunu ve bu kuralları koruduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı *adalet, filozof* ve *kral* kavramlarının İslam düşünürleri tarafından beraber zikredildiği görülmektedir (Mardin, 2013; 114-117). Padişah/hükümdar olan kişinin temel prensiplerinden biri de sanat ve ilim ehli olmasıdır. Farabi, yöneticinin bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi seven bir karaktere sahip olması, ilmi tahsil/öğrenme aşamasında sıkıntılarla baş edebilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ahmed-i Hanî'nin de benzer bir perspektife sahip olduğunu görmekteyiz (Ahmedê Xanî, 2014; 128).

İlmiyle o çok bilgindi
Gül kadehli Behram idi
Çok dağıtan öldürücü idi
Serhatların Padişahı nerede?

Sanatlar sahibi bey nerde?
Deli karakterli akıllı nerde?
Dünya olmuştu ona bende
Serhatların Padişahı nerede?

Kur'an-ı Kerim'de adalet kavramından, hakkaniyetten ve yöneticilerin adaletli olması gerektiğinden bahsedilmiş ve buna dair çokça ayet zikredilmiştir. Örneğin, *Nisa* suresinde “*Şüphe yok ki Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.* (en-Nisa, 4/58, 2001; 86)” Başka bir ayette hükümdar olan Hz. Davud'un adil olması ve riayetini nasıl davranması gerektiğine dair emir vardır. “*Ey Davud! Muhakkak ki biz, seni yeryüzünde bir halife kıldık, öyle ise insanlar arasında hak ile hükümet; ve nefsinin arzusuna uyma!* (Sad, 2001; 38). Osmanlı düşünürlerinden Koçi Bey, devletin içine düşmüş olduğu zaafın nedenlerini emanetlerin ehline verilmemesine bağlamıştır. Özellikle tımar ve zeamet konularında, kul sisteminin tefessüh etmesinde bu hususu ele almıştır. Koçi Bey, bunun yanı sıra adalet ve doğruluk ile ilgili kavramlara değinmektedir. “*Doğru ve temiz niyet ile adalet ve doğruluk icra eder, zulüm ve fesadın kaldırılmasına yönelirlerse kendisinden yardım dilenilen Allah'ın fazlı ile her iş kolay olur. İyi ün, adalet ve doğruluk sesleri rub'u meskûna yayılır; doğudan batıya varıncaya kadar etraftaki sultanlara korku, dehşet ve heybet düşer; yüce Allah'ın emriyle kimse karşı koymaz*” (Koçi Bey, 2008; 94). Bu çerçevede Hanî de Muhammed Pürbelali'nin Bayezid sancakbeyliği yaptığı dönemde adil bir yönetim sergilediğini ifade etmektedir (Ahmedê Xanî, 2014; 129).

Her zaman adaletti onun işi gücü
Olabilmişince incelikliydi görüşü
Kibardı, şişe gibi hassastı yaratılışı
Serhatların Padişahı nerede?

Divanı adalet meclisiydi, adildi
Çok anlayışlı ve temiz kalpliydi
Yaşadıkça unutmayacağımız biriydi
Serhatların Padişahı nerede? (Ahmedê Xanî, 2014; 130).

Yöneticilerin hükümlerinde azimli, kararlı ve cesur olmaları yönetimin temel esasları arasında kabul edilmiştir (Farabi, 2011; 105). Hanî'nin eserlerine baktığımızda beylerin şecaat (cesaret) ve heybetlerinin şiirlerde yoğun olarak işlendiğini görmekteyiz. Bayezid sancakbeyinin gerek Safevilere gerekse çevre sancakbeyleri ve aşiretlere karşı göstermiş olduğu mücadelesi çokça övülmüştür. Bu çerçevede Bayezid sancakbeyi Muhammed Pürbelali'nin cesareti ile büyük nam saldıgını, şahların kendisine hediye gönderdiğini, nice han ve sultanları mağlup ettiğini, Timurleng karakterli olduğu vurgulanmıştır (Ahmedî Xanî, 2014; 126-130).

Zaferle kaleler fethetmek isterdi
Düşmanı bulmazdı kaçacak yeri
İşte girmiş kabir toprağından içeri
Serhatların Padişahı nerede?

Meclis kurup divan teşkil ettiğinde
İnsanlar otururdu edep usul içinde
Divanda heybet olurdu kendilerinde
Serhatların Padişahı nerede?

Nice beyleri ve hâkimleri tayin etti
Nice han ve sultanlara boyu eğdirdi
Gruplarını ve uşaklarını duman etti
Serhatların Padişahı nerede?

Devlet idarecilerinde aranan diğer kimi özellikler ise uyanık olmaları, çok zeki olup en ufak bir delil gördüklerinde bunun olası sonuçlarını tahmin edebilme özelliğine sahip olmaları gerektiğidir (Farabi, 2011; 105). Bu çerçevede Ahmed-i Hanî'nin *Divanı* dışında *Mem û Zin* adlı eserinde de adil hükümdarın sahip olacağı özelliklerinden bahsettiği görülmektedir. Buna göre adil hükümdar; ileri görüşlü, titiz, ince eleyip sık dokuyan biri olmalıdır ((Resul, 2007; 134).

Devletten anlayan ileri görüşlü mirler
Hem şefkatli hem siyaset sahibidirler

Onlar öyle rastgele herkesi beslemezler
İmtihan etmedikçe kimseye güvenmezler

Birini önce kırk kere deneyip sınırlar
Ondan sonra kendilerine yakın kırlarlar

Hanî, Muhammed Pürbelali dışında Bayezid ve Eleşgird sancakbeyliğini yapan Mirza Bey hakkında da övgü dolu sözler sarf etmektedir. Kadri Yıldırım, Bayezid sancakbeyi Abdi'nin hastalanması sonucu yerine oğlu Mirza'nın geçtiğini, daha sonra çıkarılan bir fermanla yerine amcası İbrahim'in tayin edildiğini belirtmektedir (Ahmedî Xanî, 2014, 161). Ancak Bayezid sancakbeyliğinin Mirza Bey ile İbrahim Bey arasında el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bir arşiv kaydında İbrahim'in Malazgird'de bulunan halka saldırdığı ve halkın çok sayıda mallarını gasp ettiği suçlamasıyla dair kendisi Divan-ı Hümayuna şikâyet edildiği görülmektedir (BOA, Defter Nr, 108; 673). Öte yandan Ahmed-i Hanî, Bayezid sancakbeyi Mirza hakkında oldukça övücü sözlere yer vermiştir (Ahmedî Xanî, 1968; 67).

Adı Mirza olan Bey
Ki bakışı sade kimyadır

Sahte gönlü billura çevirir
Sahte mangırları da saf altına dönüştürür.

Paşaları tutuklar esirler gibi
Sonra azleder fakirler gibi

Gazali adil yönetici ile zalim yönetici hakkında hadislerden alıntılar yaparak yöneticinin olmanın yüceliğinin yanı sıra yöneticiliğin kendi içinde barındırdığı riskleri zikretmektedir (İmam-ı Gazali, 2017; 28). Osmanlı düşünürlerinin adalet kavramı üzerinde sıkça durdukları bilinmektedir. Bu çerçevede 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı düşünürleri nizamının bozulmasının temel sebebinin adalet ilkesinin ihmal edilmesi olarak görmüşlerdir. Düşünlere göre adaletin ihmal edilmesi ve halka adil davranılmaması durumunda üretim azalacak, hazine gelirlerinde düşüş yaşanacak, ordu zayıflayacak ve devlet bütün bunların sonucunda zayıflayacaktır (Öz, 2013; 111). Bu çerçevede 17 yüzyıl Osmanlı düşünürlerinden Hazarfen Hüseyin Efendi, devletlerin de insanlar gibi tabi bir ömürlerinin olduğunu ifade etmektedir. Adalet yolundan ayrılanların ve zamanında gerekli tedbirleri almayanların yıkılacağını beyan etmektedir (Yurdaydın, 1971; 136).

Ahmed-i Hanî'de de buna benzer bir yaklaşım benimsemiş ve bu konuda sert eleştirilerde bulunmuştur. Hanî Mem û Zîn adlı eserinde *cesaret, yiğitlik, hüner, disiplin, birlik, düzen, divan ve heybet* kavramlarını işlemiştir. Eserde Cizre miri Zeyneddin'in Hatem gibi cömert, Rüstem-i Zal gibi cesur oluşundan, Allah'ın kendisine her türlü zenginliği bahsettiğinden bahsetmektedir (Ahmedî Xanî, 168, 83). Ancak hikâyenin devamında Mir Zeyneddin'in Mem ve Zîn'e karşı olan merhametsizliği ele almıştır. Hanî, hükümdarların yapıları gereği uzak durulması gereken şahıslar olduğunu ifade etmiştir. Hanî'ye göre hükümdarların sahip oldukları güç ve kudret nedeniyle yönettikleri insanlara her an zarar verebilirlerdi (Ahmedî Xanî, 1968, 233; Ahmed-i Xanî, 2013; 99-100).

Beyler içleriyle ve dışlarıyla
Şüphesiz ateşe benzerler

Görünüşte güzel yüzlü ve nurludurlar
Aslında ise idare etmekten uzaktırlar

Merhamet edince güneşe benzerler
Kahredince ise dünyayı yakarlar

Sakın ha, inanmayasın sen onlara
Baba, evlat ve kardeş bile olsa

Özellikle bedhah yakınlar
Onlara yaklaşırlarsa... Allaha sığınırız

Hanî, bazen yöneticilerin asli özelliklerinin tam tersine tavır gösterdiklerini kaydetmiş, bu durumlarda onların hiçbir zaman inanılmayacak kimseler ve her zaman uzak durulması gereken insanlar olduğunu belirtmiştir (Ahmedî Xanî, 1968; 223). Ayrıca Hanî, eserinde hükümdarları ve onların yönetme biçimleri hakkında da eleştiride bulunmaktadır. Hanî'ye göre hükümdarlar/idareciler yapıları gereği zararlı ve can yakıcı özelliklere

sahiptirler. Yaptıkları işlerin her ne kadar iyi olduğu düşünülse de aslında tam zıddı sonuçlar meydana gelmektedir. Bundan dolayı akıl ve feraset sahibi kişiler idarecilerden uzak durmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra kişinin hükümdarlar/idareciler nezdindeki itibarına güvenmemesi, her an kişinin gördüğü muamelenin tam aksiyle karşılaşabileceği endişesini dile getirmektedir. Özellikle de mirin/beyin yanında bulunan habis kişilerin beyler üzerinde etkili olmaları dolayısıyla mirlerden/beylerden uzak durulmasını tavsiye etmektedir (Ahmedî Xanî, 1968; 319).

Beyler yılanlar şahının soyundandırlar

Zehir sahibi ve mühür sahibidirler

Mühürleri bastıkları zaman, bil ki zehirdir

Sevgi gösterdikleri zaman da, bil ki hışımdır

Akıllı adamlar, yılanlardan sakınırlar

Gafil insanlar onlara dost ve ahbap olurlar

Onların yanında ne kadar kadirli ve nazlı olsan

Onlarla her ne kadar samimi, lâubali de olsan

Azıcık senden değişiklik göründü mü

Tamamıyla sana sırt çevirirler

Bilhassa yanlarında habis ve şeytan gibi kimseler olursa

Onlar da bedhah ve habis insanlardan olursa

Karşılaştığı toplumlarda “dişil” bir sembol olan ve yılanın eşi kabul edilen Şahmeran, bazı toplumlarda yer edinmiş ve kötülüğün kaynağı olarak görülmüştür (Balıkcı, 2018; 53-64). Bu bağlamda Hanî'ye göre yöneticiler yapıları gereği yılanlar gibi zehirli ve her zaman insana zararı dokunabilecek kişilerdir (Ahmedî Xanî, 1968; 319-321).

4. Yöneticilerin Yanlış Yönlendirilmesi

İbn Haldun, hükümdarlık vazifesinin ağır bir sorumluluk getirmesinden dolayı bu makama yardımcılarının gerekliliğinden bahsetmektedir. Bu zorunluluktan dolayı kılıç ve kalem ehli kişilerin padişaha yardımda bulunmalarının gerekliliğini belirtmektedir. Devlet işlerinin sebep olduğu yoğunluk ve bu işlerin aksamaması için sultanın kapıcılara ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (İbn Haldun, 2011; 235; Rayyıs 1995; 235). Bu bağlamda idareciliğin ağır bir sorumluluğu beraberinde getirdiği bilinmektedir (ed-Demirci, 1996; 323). Mirin yardımcısı Bekir, birbirlerine aşık olan Mem ve Zin'e karşı Mir Zeyneddin'in tutum almasına neden olmuş, Mem ile Zin'in kavuşmasına engel olmuştur. Hanî, ayrıca Mem'in Mir tarafından hapse atılmasının baş müsebbibi olarak da Bekir'i görmüştür. Bekir bu hikâyede her ne kadar beyin yardımcısı olarak görünse bile kötülüğün kendisinde cisimleştiği kişidir.

Bazı beyler vardır ki akıllı ve azizdirler

Fakat saf kalplidir ve işleri ayırt edemezler

Onlar sadece ahmaklıklarından ve eksikliklerinden

Sözün menşe'i gönül vermezler

Onların kalbi kulaklarıdır, kulakları kalplerine bağlı değildir
Gözleri karadır, göz bebekleri de beyaz

Garaz sahiplerinin onlara söyledikleri sözlere
İnanırlar doğruya eğri olarak

“Bu doğrudur ya da yanlıştır” demezler
“Bu iyidir ya da kötüdür” demezler

Hanî, burada yöneticilerin kendilerine ulaşan her söze inanmamaları gerektiğini, doğruyu yanlıştan ayırma görevlerinin olduğunu vurgulamaktadır. Ancak mevcut yöneticilerin bunu önemsemediklerini veya bu hususa göz ardı ettiklerini dile getirmektedir. Hanî’ye göre bu tür yöneticiler kısa görüşlü ve düşüncesizdirler. Ayrıca çabuk öfkelenenlerinden dolayı tahammülsüzdürler. Kendi dar görüşleri akıllarıyla hareket ettiklerinden danışma erdeminden uzak kalmaktadırlar. Ayrıca kötü, akılsız ve kötü huylu kimseleri kendilerine vezir ve öncü kıldıkları için onlar da devlete zarar verirler (Ahmedî Xanî, 1968; 371-73). Bu durumda idarecilerin asli olan görevlerini yapmadıklarını belirtmektedir.

5. Hanî’nin Eserlerinde Zıtlıkların Diyalektiği

Hanî, Mem û Zin adlı aşk hikâyesinde beyzadelerden Mem ve Tacdin’in Botan beyi Zeyneddin Bey’in kız kardeşleri Zîn ve Siti’ye aşkları üzerinden mirlerin yanlarında bulunan hizmetkârların telkinleriyle nasıl büyük hatalara düştüğünü açık bir şekilde ifade etmektedir. Hanî, sancakbeyi Zeyneddin’in danışmanı/yardımcısı Bekir’in yapısı itibarı ile kötü olduğunu dile getirmektedir. Beylerin her ne kadar kapıcılarının/yardımcılarının kötü olduklarını bilseler de onları yanlarından ayırmadıklarını ifade etmektedir (Ahmed-i Xanî, 1968; 258). Hanî bu olguyu da eserinde beyin, “Allah ne kadar sultan yaratmışsa onun on misli kadar şeytan yaratmıştır” ifadeleriyle aslında bu durumun yaratılışın doğasında var olduğunu dile getirmiştir (Ahmedî Xanî, 1968; 217-219). Ahmed-i Hanî Zin’in ağzından kâinata yaratılan her şeyin zıddıyla var olduğunu belirtmekte ve her şeyin zıddıyla bir mana kazandığını vurgulamaktadır.

Mir şu sözleri söyledi Tacdin’e cevaben:
“Bekir’in yaptıklarını bilmez miyim ben?

Biz beyler bir değirmenin takımlarına benzeriz
Çok dönüp dolanarak ileri ve geri gideriz

Bir değirmencimizin olması mecburiyettir
Bizim için bir kapıcının bulunması da gereklidir

Biz hükümet işlerini de bu şekilde yürütüyoruz
Bazen adalettir işimiz, bazen de zulmediyoruz

Gayr-ı meşru bir veled-i zina olsa da Bekir
Değirmenimiz onunla yel alıp dönmektedir

Hikâyede Tacdin her ne kadar Mem’in ölümünden beyin adamı/danışmanı Bekir’i sorumlu tutup öldürse de Zin aslında her şeyin zıtlıklarıyla bilindiğini dile getirmektedir. Zin Mem ile kendisinin kırmızı gül Bekir’in ise onlar için diken, yine kendilerinin hazine iken onun ise yılan olduğunu beyan etmektedir. Bu itibarla aşk ve nefret bir aradadır ve bu ise kâinatın doğasına uygundur. “*Güller dikenlerin gagasıyla korunur, hazineler de yılanlarla*

beslenir” ifadeleri bu anlayışı pekiştirir (Ahmed-i Xanî, 1968; 427). Ancak her yaratılan güzellik kendi zıtlığı ile bilinse de doğası gereği yaratılan her şey kendi aslını gösterir. Hanî, bu duruma örnek olarak Mem ve Zîn'in mezarı üstünde bulunan selvi ve çam ağaçlarının arasına bir ardıc ağacının girmesini gösterir. Ayrıca bir kişi kırk yıl Ebuçhil karpuzunu ekse ve onun karpuz olması için her türlü olanağı sağlasa da yine karpuz olamayacağını belirtmektedir (Ahmed-i Xanî, 1968; 447).

Soyca kötü huylu olan yaratıklar
O soy kendilerinden temizlenir mi hiç

6. Yöneticilerin Olaylara Kayıtsızlığı, İsrافی, İttifaksızlıkları ve İlme İlgisizlikleri

Ahmed-i Hanî bazen de padişahların/beylerin büyük olaylar karşısında ilgisizliklerini ve kayıtsızlıklarını dile getirmektedir. Hanî'ye göre, yöneticilerde olması gereken hamiyetperverlik, iyilikseverlik ve cömertlik gibi özelliklerin eksikliği onlarda olmayışı toplumu geri bırakır ve bozulmasına neden olur. Ona göre, bunun yanı sıra yöneticilerin heva ve heveslerine yönelerek israfı yönelmeleri daha başka kötülüktür. Ayrıca Hanî, devletin veya beyliğin iktisadî zenginliğin de önemine değinmiştir (Ahmedî Xanî, 2014; 121). Bu bağlamda Katib Çelebi, *Düstür el-Amel li-İslâh el-Halel* adlı risalesinde Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda zayıflamasının temel nedenlerini devlet ileri gelenlerinin şana, şöhrete ve nüfuz alanlarını genişletmelerine bağlamış, bu nedenle lükse düşkünlük sonucu ve giderlerin artmasının bir başka felaket sebebi olarak kaydetmiştir (Babinger, 1992; 221; Gökyay, 1994; 50-51). Kınalı-zade Ali'nin devletin temel esasları arasında zikrettiği *dinâr-ı naft*² para ve kazancın devlet için taşıdığı ehemmiyet Hanî'de de karşımıza çıkmaktadır (Unan, 2004; 116).

Kafirler bizi kuşatmaya gelmişler fakat padişahımız
Hala av peşinde dolaşmakta ve gezmektedir çöllerde

“Acaba bu savaşta İslam niye zayıftır”? diye sorma
Çünkü iyilik kalmamış hamilerde ve yöneticilerde

Hükümdarlar israf içinde köşk yapmaya yönelmişler
Bizi koruyan beyler bahşiş bile vermez kendi halkına

Hanî burada yöneticilerin asli görevlerini yapmadıklarını Hanî, “*Hükümdarlar israf içinde köşk yapmaya yönelmişler*” sözüyle yöneticilerin aşırı harcamalarını eleştirmiştir. Bu nedenle Hanî'nin, İshak Paşa'nın adının verildiği sarayı bir israf göstergesi olarak işaret ettiği varsayılabilir. Sarayın her ne kadar Hanî'nin yaşadığı dönemden neredeyse bir asır sonra inşa edildiği kaydedilmişse de gerçekte sarayın temellerinin ne zaman atıldığına dair kesin bir bilginin bulunmaması bizi böyle bir varsayıma götürmektedir. Hanî, ittifaksızlık ve ikiyüzlülüğün toplumları geri bıraktığını, başka milletlerin bu kötü huyların vücut bulduğu memleketleri işgal edilmelerine sebebiyet vereceğini bir ihtar olarak işlemiştir (Ahmedî Xanî, 2014; 121-122).

Ölümsüzler beyi fakirlikten dolayı ölüyor bak işte
Şirvan ve Müküs halkı şimdi zekâta muhtaç bir halde

Bu serhat boylarında kim onlara (Safevi) karşı durabilir ki?
Elli savaşçıya ekme verebilecek kimse yok içimizde!

Hamedan beylerinin kendileri iki gruptur ve haindirler

² Faydalı para

Musa'ya salavat getiriyorlar fakat "İsevi"dirler aslında!

Dediklerine göre Hakkârili insanlarımız İran Şahı'na
Silah yardımında bulunurlar savaş patlak verdiğiinde

Allah'im! Sen kuru da bu asırda Kızılbaş (Safevi Devleti)
Gelip zulüm ve baskı uygulamasınlar bizim ülkemizde

Bunun yanı sıra Hanî şiirinin devamında İslam toplumunun bunu hak etmediğini ve İslam'ın Avrupa dininin egemenliğine girmesinin kabul edilmeyeceğini dile getirmektedir. Bu bağlamda Hanî, yöneticilerin sorumluluklarını yerine getiremediğine vurgu yaparak kendisinin bunları çok defa zikretmesine rağmen kendisinin dinlenmediğinden yakınmaktadır (Ahmedê Xanî, 2014; 124). Bunun yanı sıra Ahmed-i Hanî yaşadığı toplumda ilmin güçlü bir şekilde mevcut olmasına karşın buna değer verilmediğini ve sahipsiz bırakıldığını belirtmiştir. Hanî'nin sitemde bulunmasının nedeni ilmin izzetinin para ve dünya malına tercih edilmesidir (Ahmedê Xanî, 1968; 63).

Olsaydı bizim de bir sahibimiz,
Yüksek himmetli, inceliklerini bilen bir sahibimiz

İlim, kabiliyet, kemal, iz'an
Şiir, gazel, kitap, divan

Bu çeşitler onun yanında geçerli
Bu paralar onun yanında makbul olsaydı

Hanî, şiirin devamında yaşadığı dönemde ilmin rağbet görmesi durumunda manzum sözlerin bayrağını dünya damının üstüne asılacağını, değer verilen ilmin Mela-yı Cîzrî'yi geri getireceğini, Ali-yi Hariri'nin ruhunu dirilteceğini, Fakî-yi Teyran'a müjde vereceğini ve Teyran'ın ebediyete kadar memnun kalacağını müjdelemiştir. Ancak "*N'eyleyim ki pazar hayli kesattır, alıcısı yoktur kumaşın*" ifadeleriyle ilmin rağbet görmemesinden yakınmaktadır. Paranın bu dönemde herkesin dostu ve sevgilisi olduğunu dile getirerek böylesi bir devirde para için savaşıldığına dikkat çekmiştir. İlimin bir hamisinin olması (patronaj) gerektiğini, sözlerinin idareciler tarafından desteklenmediği takdirde sözlerin "çürük" yani anlamsız olacağını kaydetmiştir (Ahmedê Xanî, 1968; 63-67). Ancak Hanî'ye göre *zamanın hükümdarı* (sancakbeyi) olarak tanımladığı bilgin idareci Bayezid sancakbeyi Mirza'nın, her ne kadar yoksul ve kimsesizleri zenginlere karşı cömertçe korunmuş olsa da kendisini idrak kulağıyla dinlememiş ve Hanî bu durum şikâyetçi olmuştur. Hanî'ye göre, eğer Mirza Bey teveccühünü gösterirse takdirde bütün sözlerin şiir olacağını, bütün mangırların (ilim) altına dönecektir (Ahmedê Xanî, 1968; 63).

Hani, yöneticilerin her ne kadar yardımcılarının doğaları gereği böyle kusurlu davranmaları gerektiğini söyleseler de esasında yöneticilerin eleştirilerin odağına konması gerektiği görüşündedir. Çünkü yardımcıları göreve getiren ve onları orada tutan yöneticilerin ta kendisidir. Hanî, yöneticinin temel özelliğinin adalet, hamiyet sahibi, cesaretli ve hamiyetli olmasına vurgu yaparak halkın sorunlarından uzak kalan mirleri eleştirmekten geri durmamıştır.

7. SONUÇ

İslam âlimleri ilk dönemlerden itibaren devlet, imam (halife), yönetici, hükümdar ve halk kavramları üzerinde tartışmışlardır. İslam âlimleri yöneticilerin temel özelliklerinin Kur'an ve sünnet esaslarına göre ele almıştır. Bundan dolayı yöneticilerin özellikleri Kur'an ve hadislerden referanslar gösterilerek anlatılmıştır. Özellikle Hz. Muhammed'den sonra yönetici olan dört halife devri örnek olarak gösterilmiş ve yöneticilerin hâkimiyetinde olan halka nasıl davranması gerektiği izah edilmiştir. Miladi 9. yüzyıldan sonra yönetim felsefesine dair eserler yoğunlukla kaleme alınmış ve devlet yönetimi, yöneticiler ve halk ile ilgili tartışmalar ele alınmıştır. Siyaset felsefesi ile ilgili önemli eserler kaleme alan İbni Ebi'r-Rabi, Gazali, Farabi, Nizam'ül Mülk, İbn Haldun gibi âlimler kendilerinden sonra gelenler için esin kaynağı olmuşlardır.

Ahmed-i Hanî'nin içinde yaşadığı dönemde ve bölgede ekonomik ve idari anlamda pek bir istikrarın olduğu söylenemez. Özellikle Bayezid ve çevre sancakbeylerinin birbirleriyle olan mücadelesi bölgede büyük bir keşmekeşe neden olmuştur. Bundan dolayı Ahmed-i Hanî'nin eserlerinde genellikle yöneticilere karşı olumsuz bir algıya sahiptir. Bunun yanı sıra Hanî, aslında yöneticilerin yapıları gereği acımasız olduklarını belirtmektedir. Bu durumu kaleme aldığı *Mem û Zin* adlı eserinde Mirin ve yardımcısının merhametsizliklerinden dolayı kavuşamayan iki âşığın hikâyesi üzerinden açıkça dile getirmektedir. Yöneticilerin sahip olması gereken özellikleri taşımaması ve halka karşı acımasızlıkları eleştirinin ana nedenleridir. Eserlerinden anlaşıldığı üzere beylerin kapısında bulunan yardımcıları beyleri yanlış yönlendirmişler ve yardımcıların sözüne itibar etmişlerdir. Bundan dolayı kişilerin yöneticilerden ve onların yardımcılarından olabildiğince uzak durması gerekir, çünkü yönetim erkinden her zaman zarar gelme ihtimali vardır.

Ahmed-i Hanî de kendisinden önceki İslam düşünürleri gibi yönetim mekanizmasında bulunan devlet idarecilerine dair önemli noktalara temas etmektedir. Ahmed-i Hanî dört halifeden bahsederken onların fazilet, erdem, cesaret ve kahramanlık gibi özelliklerini dile getirerek ideal bir yöneticinin tasvirini yapmaktadır. Ahmed-i Hanî'nin Muhammed Pürbelali ve Mirza Bey gibi dönemin yöneticilerinin adalet ve cesaret sahibi olmalarından övgüyle onlardan söz etmiştir. Ancak öte yandan genel olarak yöneticilerden pek de olumlu söz etmeyen Hanî, özellikle Muhammed Pürbelali hakkında uzun bir kaside yazması Pürbelali'nin adil bir yönetim sergilemesini övmüştür. anlaşılmaktadır. Ayrıca beyin sahip olduğu cesaret ve yiğitliği de methiyede ayrıntısıyla işlemiştir. Ahmed-i Hanî'nin üzerinde sıklıkla durduğu meselelerden bir diğeri ise yönetici olan kimsenin ilmin faziletini bilmesi ve ilim ehli kişileri desteklemesi gerektiğidir. Hanî, ilim ehlinin idareci tarafından desteklenmesinin (patronaj) zaruri olduğunu beyan etmektedir. Buna göre ilim devletin idari mekanizması tarafından desteklendiği oranda neşvü neva bulacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmedî Xanî. (2014). *Dîwan*. Kadri Yıldırım (Çev.-Analiz) Avesta.
- Ahmedî Xanî. (1968). *Mem û Zin*, Mehmet Emin Bozarslan. (Çev.). Gün.
- Ahmed-i Hanî. (2016). *Nûbahara biçûkan&Akîde-i îman*. Hüseyin Esen-Osman Tunç. (Haz.) Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Aziz Efendî. (1985). *Kanûn-nâme-i sultânî li 'Azîz Efendi*. Haz. R Murphey. Harvard University Press. *BOA, A.DVNS.MHM.d*. Defter No. 100.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. (1993/1407). *Sahihü'l Buhâri*. Mustafa ed-Dîb el-Buğâ, Darü'l – İbni'l Kesirve'l Yemame, vd. Beyrut/Dimaşk, Muhâribîn, 4, 1/134.
- İbn Farabi. (2011). *İdeal devlet "el-medinetü'l fâzıla"*. Ahmet Arslan (Çev.). Divan Kitap.
- Gümüüş, E. (2019). "18. yüzyılda Osmanlı taşrasında adalet dairesi/daire-yi adliye mefhumunu resmetmeye dair bir deneme", (Ed) Kürşat Özdaşlı vd., *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar*, C. 2, Gece Akademi, Ankara, 307-330.
- İbn Haldun. (2011). *Mukaddime*. (7. Baskı). Süleyman Uludağ (Haz.). Dergâh. I.
- İmam-ı Gazâlî. (2017). *İmam-ı Gazâlî'den yönetim sırları*. Çelik.
- Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey risaleleri*. Seda Çakmakçioğlu (Haz.). Kaabalıcı.
- Muhammed Emin Zeki Beg. (2013). *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. (7. Baskı). Nûbihar.
- Nizamü'l Mülk. (2017). *Siyasetname*. (Çev. M. T. Ayar. 5. Baskı). Türkiye İş Bankası.
- Sadi-i Şirazi. *Gülîstan kitabının tercümesi*. Hoca Sadeddin Efendizade Mehmed Esad (Müt.). Nşr Şevket Beyzâde Saffet (Neş). İ.B.B Atatürk kitaplığı, Yer Nr. 891.55 SAD.
- Albayrak, N. (1995). Enûşirvan edebiyatı. *TDVİA*. 11, 255.
- Aybakan, B. (2010). Şafîî. *TDVİA*. 38, 223-233.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri*. (Çev. Ç. Üçok (Çev. 2 baskı.) Kültür Bakanlığı (Orijinal çalışma 1927 yılında yayımlandı.)
- Balıkçı, Ş. (2018). Şahmeran efsanesi ve yılan tılsımların psikanalitik açıdan değerlendirilmesi. *Uluslararası Folklor Dergisi*, 1(1), 53-64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/463667>.
- Bulut, F. (2003). *Ehmedî Xanî'nin kaleminden Kürtlerin bilinmeyen dünyası*. Berfin.
- ed-Demici, Abdullah b. Ö. (1996). *El-îmâmetü'l uzma İslam'da devlet başkanlığı (Hilafet-bey'at-şûra)*. İbrahim Cücük (Terc). Ravza.
- Gafarov, A. (2012). Tûsî, Nasîrüddin ilimler tasnifi, psikoloji ve ahlak. *DİA*, 41, 442-445.
- Gafarov, A. (2009). *Nasîrüddin et-Tûsî'nin ahlak felsefesi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gecit, M. S. (2013). Hoca Ahmed Yesevi ile Şeyh Ahmed-i Hanî'nin divan-ı hikmet ve Mem u Zin eserlerindeki itikadî esasların mukayesesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 13 (3), 123-156. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52203>.
- Orhan Ş. G. (1994). Düstürü'l Amel. *DİA*, 10, 50-51.
- Havva, S. (1990). *İslam'da yönetim ve yönetici*. Ahmed Eminoğlu (Çev.). Petek.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı imparatorluğu klasik çağ (1300-1600)*. (7. Baskı). Ruşen Sezer (Çev.). Yapı Kredi.

- İnalcık, H. (2014). *Devlet-i Aliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar I*, (51. Baskı). Türkiye İř Bankası.
- Kaya, H. (2016). Bayezid sancağı örneğinde Osmanlı idari yapısında yurtluk-ocaklık sistemi. *Current Research Social Science*, 2(1), 17-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/229342>.
- Kaya, H. (2020). “Bayezid sancakbeyi İşhak Paşa üzerine bir araştırma. *e-şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 20 (1). 20-35. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.688521>.
- Kaya, H. (2021). 16. ve 17. yüzyıllarda Eleşkird sancağının idari ve iktisadi yapısı. F. Kaya-Y. Karatař (Ed.), *Geçmiřten Günümüze Eleřkirt*, içinde (ss. 69-96) Palet.
- Korkut, ř. (2015). *Fârâbi'nin siyaset felsefesi kökenleri ve özgünlüğü*. Atlas.
- Laoust, H. (2016). *Gazzâlî'nin siyaset anlayışı*, Çev. Rıza Katı (Çev.). (1. Baskı). Pınar.
- Mardin, ř. (2013). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*, Mümtaz'er Türköne/Fahri Unan (Çev.). (13. Baskı). İletişim.
- Öz, M. (2013). *Kanun-ı kadimin peşinde Osmanlı'da “çözülme” ve gelenekçi yorumcuları* (5. Baskı). Dergâh.
- Rayyıs, Z. (1995). *İslam'da siyasi düşünce tarihi*. İbrahim Sarmış (Çev.). (2. Baskı). Nehir.
- Resul, İ. M. (2007). *Bir şair düşünür ve mutasavvıf olarak Ehmedê Xanî ve “Mem û Zîn”*. Kadri Yıldırım (Çev.). Avesta Yayınları.
- şirvanî, H. H. (1965). *İslam'da siyasi düşünce ve idare*. Kemal Kuřcu (Ter.). İrfan.
- Unan, F. (2004). *İdeal cemiyet ideal hükümdar ideal devlet Kınalı-zâde Ali'nin Medîne-i Fâzıla'sı*. Lotus.
- Uzunpostalcı, M. (1994). Ebû Hanîfe. *DİA*, 10, 131-138.
- Varlı, M. (2008). Bütün yönleriyle Ehmedê Xanî'nin yaşamı. *Uluslararası Ehmedê Xanî sempozyumu*. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır.
- Yurdaydın, G. H. (1971). *İslam tarihi dersleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Yumuk, R. (1978/2010). “İbn Haldun'da devlet görüşü”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 3 (1-2), 229-278. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/29775>.